

Hristina Cvetinčanin Knežević*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Žensko lice desnice: studija slučaja Srpskog pokreta Dveri¹

Apstrakt

Kraj dvadesetog veka obeležila je promena epohalne svesti koja je, između ostalog, podrazumevala i promenu shvatanja političkih opcija levog i desnog spektra. U kontekstu savremenog srpskog društva koje je formirano na nasleđu građanskih ratova podjednako kao i na kapitalističkoj transformaciji, desni ekstremizam postaje legitimna politička opcija. Cilj ovog rada je da istraži narativ o mestu žene iz perspektive Srpskog pokreta Dveri, jedine parlamentarne desne stranke koja je značajan deo svoje političke agende posvetila ženskom pitanju. Analizom narativa o mestu žene pokušaću da ukažem na to kako se retorika desnih političkih partija menja, kooptirajući feminističke politike u cilju privlačenja što većeg broja potencijalnih glasača, pri čemu tradicionalno shvaćena desnica postaje desnica sa ženskim licem.

Ključne reči:

desnica, levica, desni ekstremizam, ideologija, materinstvo, Srpski pokret Dveri, feminističke politike, mesto žene, studije roda

Kraj XX veka obeležilo je duboko izmenjeno gledanje država, etničkih i socijalnih grupa na svoju prošlost, što je dovelo do promene same epohalne svesti. Ove promene epohalne svesti, shvaćene kao preovlađujuće idejno-političke i moralno-političke svesti omeđenog šireg vremenskog razdoblja o pravcu poželjnog razvoja društva i glavnim neželjenim smetnjama tom

* hcknezevic@gmail.com

¹ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002, str. 30.

razvoju, a pod uticajem prilagođavanja okvirima parlamentarne višepartijske demokratije, dovele su i do promena u razumevanju termina levice i desnice.² Smeštajući ove tendencije u lokalni kontekst, kontekst Srbije s početka XXI veka, kontekst koji obeležavaju i dalje žive rane ratova devedesetih podjednako koliko i neuspela postsocijalistička transformacija, izbor između „leve” i „desne” političke orijentacije, kreirajući nove frontove borbe između njih dve, dovodi do rasprava o samom (nacionalnom) identitetu.³ Kako Kuljić zaključuje, nacionalna solidarnost istiskuje klasnu, relativizam zamenjuje ideju napretka a ideju pravde potiskuje konkurencija – struktura postaje kapitalistička, a nova liberalna i konzervativna misao o društvu pravda zaokret ka kapitalizmu.⁴ Nacionalni identitet pod pritiskom kapitalizma, u konkretnom kontekstu duboke društveno-ekonomske krize, u jednom „razorenom sistemu”, počinje sve više i više da koketira sa ekstremno desnim ideologijama.⁵ Imajući ovo u vidu, sasvim je jasno zašto pitanje (nacionalnog) identiteta (p)ostaje centralna tačka javnopolitičkog delovanja svakog desnog društvenopolitičkog pokreta, međutim, za razliku od devedesetih godina prošlog veka kada su, u kontekstu ratova koji su rezultirali raspadom SFRJ, desničarske organizacije delovale prvenstveno kao paravojne formacije, danas desne politike, čak i u svom ekstremnom, fašisoidnom obliku, postaju deo javnog društvenopolitičkog diskursa. (Ne)reagovanje države na širenje verske, nacionalne i rasne mržnje i pomirljiv stav prema nasilnim incidentima koje ove grupacije izazivaju, daju legitimitet njihovom delovanju i postavljaju desni ekstremizam u legalne i legitimne okvire političkog mišljenja i delovanja.⁶

DESNICA I DESNI EKSTREMIZAM U SRBIJI

U odnosu prema jednakosti i slobodi, u Francuskoj građanskoj revoluciji 1789. godine nastaje podela na levicu i desnicu. Za levicu je vezivan „grozd”

² Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, str. 9–13. Mladen Lazić, „Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji”, *Politička misao*, Vol. 58, br. 3, str. 125.

³ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, nav. delo, str. 13.

⁴ Jelena Višnjić, „Pogledaj me nevernice”: desnica o ženama, žene u desnici, slučaj Srbija”, u: *Ekstremizam. Kako prepoznati društveno zlo*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2014, str. 82.

⁵ Isidora Stakić, *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama*.

⁶ Vladimir Goati, *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica, CEMI, Porgorica, 2007, str. 41.

stavova/vrednosti, u koje spadaju sloboda, jednakost, bratstvo, prava, napredak, reforme i internacionalizam, a za desnicu autoritet, hijerarhija, poredak, obaveze, tradicija, reakcija i nacionalizam.⁷ Teorijski gledano, prisutna su dva različita osnovna poimanja levice i desnice – sadržinsko i formalističko. Sadržinsko shvatanje levice/desnice u obzir uzima različite dimenzije – antropološku, ideološku, saznavno-sociološku, teorijsku i empirijsku. U skladu sa navedenim, levica brani jednakost, iz čega proističe jasna antikapitalistička perspektiva, a desnica se zalaže za postojanje različitih društvenih hijerarhija, te samim tim podržava kapitalizam; levica kritikuje religijske i crkvene autoritete, a desnica ih pravda i oslanja se na njih; levica je okrenuta budućnosti, desnica se stalno vraća u prošlost kao rezervoar svojih političkih stavova; levica traži alternativu tradiciji, a desnica zahteva nastavljavanje tradicije; levica brani višekulturalnost i pravo na razliku životnih stilova, mišljenja i načina mišljenja, a desnica se zalaže za nacionalnu, rasnu, seksualnu istovrsnost i uobičajeno seksualno i porodično ponašanje. Sa druge strane, formalističko shvatanje levice/desnice definiše ih kao opozite – definiše jedno u odnosu na drugo, pri čemu levica i desnica predstavljaju dihotomije, binarnost, ili/ili.⁸

Formalističko razjašnjenje pojmova levice/desnice na prostorima SFRJ nije bilo moguće sve do 1990. godine, jer je od 1945. pa do 1990. u jednostranačkom sistemu postojala samo jedna stranka, KPJ, odnosno SKJ, te je bilo nemoguće definisati je kao opozit u odnosu na neku drugu partiju u SFRJ. Tek uspostavljanjem višestranačja možemo govoriti o desnim političkim partijama, iako su desničari, kao i disidentski oblici levice, postojali i za vreme KPJ, odnosno SKJ, ali su bili stavljeni van zakona, nije im bilo dozvoljeno praktično političko organizovanje.

Kada je reč o prelasku na višestranački sistem, Pavlović navodi deset negativnih karakteristika/otežavajućih okolnosti konteksta u Srbiji. Na prvom mestu, tu je nacionalizam, za koji tvrdi da predstavlja „jedno od mogućeg opšteg obeležja višestranačkog sistema u Srbiji”; zatim, autoritarnost političkog poretka kome je nacionalizam bio osnovna pogonska snaga; uspostavljanje ratničkog društva koje je dovelo do toga da se decenijama nakog uvođenja političkog pluralizma Srbija i dalje suočava sa postratnim traumama, koje karakteriše i nedovoljno političko suočavanje sa prošlošću koje predstavlja snažnu socijalnu osnovu za desne političke opcije; međunarodna ekonomska i politička izolacija Srbije dovela je do toga da je destigmatizacija Srbije i Balkana i dalje nezavršen proces; siromaštvo koje, sa jedne strane, dovodi do toga da se mali broj ljudi odlučuje za aktivno članstvo u političkim partijama a, sa

⁷ Jovo Bakić, „Levica i desnica – pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije (1990–2014)”, *Sociologija*, Vol. 57, br. 1, str. 46.

⁸ Vukašin Pavlović, „Programski identitet političkih partija”, u: *Partije i izbori u Srbiji: 20 godina*, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 142.

druge, oni koji se odluče to čine iz lukrativnih motiva; dominacija tradicionalnih vrednosti dovele su do toga da je čitav politički spektar političkog sistema pomeren udesno; nizak nivo političke kulture predstavlja ozbiljno odsustvo uslova neophodnih za uspešno funkcionisanje višepartijskog sistema; nerazvijeno civilno društvo, na koje partije gledaju sa „visine“, dovodi do toga da saradnja između njih izostaje; organizovani kriminal i nasilje; i, na kraju, strah od promena i gubitak privilegija u „siromašnu državu blagostanja kakav je bio socijalizam”.⁹ S obzirom na navedeno, primetan je zaokret udesno na planu političkih ideologija (nacionalizam, postratne traume, tradicionalne vrednosti i autoritarnost). U ovom oligarhijskom sistemu, karakterističnom za periferiju svetskog kapitalističkog sistema, levica u Srbiji više ne postoji, dok desnica iz marginalizovanih društvenih pokreta i pozicija (jedno vreme poput SRS i DSS, ali i poput Srpskog narodnog pokreta 1389 i Srpskog pokreta Dveri) postaje sve više zastupljena na političkoj sceni, te ulazi u Skupštinu, kao i u ministarstva.

*

U eseju „Vječni fašizam” Umberto Eko je pisao: „Iako politički režimi mogu biti srušeni, iako se ideologije mogu kritizirati i može ih se odricati, ipak iza režima i njegove ideologije uvijek postoji način mišljenja i osjećanja, mješavina kulturnih navika, opskurnih instinkata i nedokučivih nagona. Postoji li još uvijek neki drugi duh koji se šunja Evropom (o drugim dijelovima svijeta da ne govorim)?”.¹⁰ Vođeni ovom linijom, možemo se zapitati da li postoji (još uvek) neki drugi duh koji se „šunja” Srbijom, pored onog demokratskog, proevropskog i građanskog duha, koga neretko vidamo u programima i agendama političkih stranaka? Kako Višnjić navodi, živimo u vremenu militarizma, rastućeg nasilja, dominantnog diskursa nacionalizma, rasizma i tradicionalizma, što doprinosi (ali je i posledica) jačanju ultradesničarskih i fašističkih ideologija u javnom diskursu.¹¹ Počeci savremenih desnih ideologija na prostoru Srbije vezuju se za devedesete godine prošlog veka i ratna dešavanja na ovim prostorima, s jednom važnom razlikom između tog perioda i danas – tokom ratnih dešavanja na prostoru bivše SFRJ ultradesničarske grupe su delovale prvenstveno kao paravojne formacije, a današnje desničarske organizacije, u očito izmenjenim, mirnodopskim okolnostima, nastavljaju da šire rasnu i versku mržnju i da učestvuju u brojnim nasilnim incidentima, pri čemu je neophodno postaviti pitanje uloge i politike države koja doprinosi

⁹ Umberto Eko, *Vječni fašizam*, 2016; Dostupno preko: <http://pescanik.net/vjecni-fasizam/>

¹⁰ Jelena Višnjić, „Pogledaj me nevernice”: desnica o ženama, žene u desnici, slučaj Srbija”, nav. delo, str. 83.

¹¹ Isidora Stakić, *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama*, nav. delo.

uspostavljanju desnog ekstremizma kao legitimnog okvira političkog mišljenja i delovanja.^{12,13}

Za potrebe ovog rada, pojam desnog ekstremizma, odnosno desnice, definišaćemo kao „čitav niz srodnih ideologija kojima je zajedničko suprotstavljanje principu fundamentalne jednakosti svih ljudi i prihvatanje nasilja kao legitimnog načina prevazilaženja sukoba.¹⁴ Za desni ekstremizam je karakteristično to da se uspešno prilagođava tekućoj političkoj retorici, da se ispoljava na različite i prikrivene načine, te, po pravilu, odriče svaku vezu sa nepopularnim fašizmom – ideološka retorika nove ekstremne desnice je modernizovana i danas je „obuzdavaju” tendencije globalizacije, za razliku od stanja između dva svetska rata kada se desni ekstremizam podudara sa moćnim imperijalističkim reakcijama nacionalno homogenog krupnog kapitala.¹⁵

Koja je veza između fašizma i savremene ekstremne desnice? Sa jedne strane, fašizam je „autoritarni nacionalizam koji sadrži rasizam, antisemitizam, antikomunizam, brani korporativnostalešku viziju sitnoburžoaskog kapitalizma, a u organizacionom pogledu raspolaže militarističkom partijom sa oružanim partijskim trupama i harizmatiskim vođom; prepoznatljiv je i po snažnom šovinističkom romantičarskom veličanju vlastite tobože ugrožene nacije uz žestoku kritiku kosmopolitskih struja koje iznutra razaraju zajednicu krvi i tla”. Sa druge strane, savremena ekstremna desnica osporava kosmopolitizam i dekadenciju moderne, protivi se mešanju naroda i rasa (bastardiziranju) jer to ugrožava nacionalni identitet, vraća se mitu i predprosvetiteljskoj tradiciji, protivi se materijalizmu atlantsko-američkog zapada i ističe borbeni panhrišćanski pogled na svet. Ipak, ispod modernizovane fašističke retorike nove ekstremne desnice kriju se dobro poznati motivi i ciljevi identični klasičnom fašizmu – ove novine na desnici nisu ni ideološke ni idejne, već su taktičke, kako bi se reakcione namere prilagodile duhu vremena.¹⁶

¹² Zbog prostornih ograničenja, ovaj rad se neće baviti istorijom i korenima desnih ideologija u Srbiji. Za dalje čitanje preporučujem Oliveru Milosavljević, „U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o 'nama' i 'drugima'” (2002), „Savremenici fašizma 1: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941” (2010) i „Savremenici fašizma 2: Jugoslavija u okruženju 1933–1941” (2010).

¹³ Heitmeyer prema Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, nav. delo, str. 127.

¹⁴ Todor Kuljić, „O fašizmu, desnom ekstremizmu i teorija o fašizmu krajem 20. veka”, *Sociologija*, Vol. 41, br. 4, str. 430.

¹⁵ Isto, str. 444.

¹⁶ Isto, str. 432.

Unutrašnje diferenciranje desnice se može izvesti na stupnju prihvatanja nasilja – nasilje se uglavnom prihvata, postoji uverenost o neophodnosti sile, toleriše se i privatno i državno represivno nasilno ponašanje i postoji spremnost da se nasilje počinu, te se ono redovno koristi. Nasilje je normalizovano kao normalan način rešavanja sukoba, odbacuje se racionalna rasprava, te se ističe svakodnevna neprestana borba za opstanak, poriču se demokratski obrasci i ističe se autoritarni i militaristički stil.¹⁷ Kult nacije i nacionalnog preporoda, tradicionalizam, iracionalizam, antiliberalizam, antiegalitarizam, rasizam i militarizam predstavljaju osnovne karakteristike fašizma, koje, u svom novom obliku, savremena desnica prilagođava duhu vremena. Ukoliko govorimo o desnici u zemljama EU, kao glavne karakteristike izdvajaju se ekonomska, politička i/ili identitetska kriza koje pogoduju jačanju desnice. Sve ove tendencije se prelamaju i na slučaju Srbije, međutim, imajući u vidu da Srbiju karakteriše neuspela postsocijalistička transformacija, ove krize su dodatno pothranjene ekonomsko-političkom situacijom, ali su i u pratnji nekih lokalnih specifičnosti. Kao lokalne specifičnosti Stakić navodi raspad SFRJ i naslede etničkih sukoba, istorijski revizionizam i anti-antifašizam, odnos države i SPC i pravnu neuređenost države.¹⁸ Ratna dešavanja, glorifikacija ratnih zločina i destruktivni nacionalizam upravo čine *differentia specifica* desnice u Srbiji.

ŽENSKO LICE DESNICE

Imajući u vidu istorijsko-politički kontekst devedesetih godina prošlog veka, kontekst izranjavan građanskim ratovima i raspadom SFRJ, slogan „Ona da rađa, on da brani”, slogan desničarskog pokreta Obraz, možda i najbolje ilustruje desnu retoriku o ženskom pitanju, o mestu žene. Žena se posmatra kao inkubator u svrsi rađanja, pri čemu je rađanje posmatrano dvostruko instrumentalno – i kao obnavljanje nacije ali i kao odbrana nacije. U tom kontekstu, bilo kakav vid kontrole rađanja (osim u medicinski opravdanim slučajevima, u slučaju opasnosti po zdravstveno stanje žene) i zaštite reproduktivnih prava posmatra se kao izdajnički, kao antipatriotski. Abortus više nije lična odluka čije se posledice ograničavaju na privatni život žene – žensko telo nije

¹⁷ Isidora Stakić, *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama*, nav. delo.

¹⁸ Ovde bi bilo zanimljivo povući paralelu sa diktaturom Nikolae Čaušeskog u Rumuniji – za vreme njegove vlasti, abortus je bio zabranjen pod pretnjom da je fetus „državna svojina”, a takođe je bila na snazi i zabrana kontraceptivnih sredstava. Hiljade žena su umirale prilikom tajnih i nelegalnih zahvata abortusa a sirotišta su bila puna neželjene dece. (Nikola Samardžić, *Drugi dvadeseti vek*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 133)

samo žensko, ono je vlasništvo nacije i igra važnu ulogu u nacionalnom preporodu, te odluka o namernom prekidu trudnoće postaje čin izdaje.¹⁹ Iz ove paradigme žene kao dvostruke obnoviteljke nacije proističe i izrazito negativan stav prema LGBT populaciji, pogotovo prema ženama koje sopstvenim izborom seksualnih praksi, a u skladu sa trenutnim zakonskim regulativama, sebi svesno odriču mogućnost rađanja. Lezbejke se posmatraju kao izdajice, kao žene koje nisu žene jer odbijaju da ispune najvažniju žensku funkciju, da budu majke – pre nekoliko godina je poslanik u Skupštini Srbije, Marijan Ristićević, izjavio da su „lezbejke najopasnije, zbog toga što su najkrivlje za pad nataliteta. Za razliku od pедера, koji jesu zlo, ali ne ugrožavaju natalitet, lezbejke bih sudski gonio”.²⁰ Iz ovoga proističe izuzetno negativan stav koji svoj vrhunac dostiže u „razbijanju” Parade ponosa 2001. godine od strane huligana i predstavnika desničarskih organizacija (članova pokreta Obraz, Svetosavske omladine), navijača Crvene zvezde, Partizana i Rada, kao i predstavnika SPC-a.²¹ Sledeću organizovanu Paradu ponosa pratili su isti nasilni verbalni motivi – ulice Beograda su bile ispisane grafitima koji su pozivali na sprečavanje ove manifestacije, Obraz je javno pretio da će „po svaku cenu” sprečiti održavanje, a SPC se oglasio rečima da je Parada ponosa „povorka srama, povorka Sodome i Gomore” i da je ovakva istopolna ljubav „drvo koje ploda ne rađa, siječe se i u oganj baca”.²²

Žene koje spašavaju Srbiju kao briga o porodici: studija slučaja političkog programa Srpskog pokreta Dveri

Žena koja (ploda) ne rađa, „siječe se i u oganj baca” – jasna je dominantna retorika vezana za mesto i ulogu žene u desničarskim društvenim konstalacijama. Ukoliko žena ne rađa, ona nije samo oštećena, ona je pretnja nacionalnom preporodu. Odluka o (ne)rađanju, u skladu sa tim, ženi se poriče kao osnovno ljudsko, ali i zakonom zagarantovano, pravo, bez obzira da li je reč

¹⁹ Jasmina Stevanović, „Reproduktivna prava u Srbiji”, u: *Neko je rekao feminizam*, Heinrich Böll Stiftung, Beograd, 2008, str. 90.

²⁰ „Ko je odgovoran za prebijanje učesnika”, *B92*, 30. jun 2001; Dostupno na: http://www.b92.net/specijal/gay-parada/tema_dana.phtml. „Gej parada – press clipping i saopštenja”, *Gayecho*, 9. februar 2006; Dostupno na: <http://www.gayecho.com/aktivizam.aspx?id=3215>

²¹ „Povorka srama”, *SPC*, 16. septembar 2009; Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/povorka_srama

²² Katarina Đorđević, „U Beogradu skoro polovina tridesetogodišnjakinja nema dete”, *Politika*, 6. decembar 2014; Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/312709/U-Beogradu-skoro-polovina-tridesetogodisnjakinja-nema-dete>

o njenoj seksualnoj orijentaciji ili „hedonističkom obrascu življenja”.²³ I u skladu sa tim, desničarske organizacije, i pokreti i partije, kroje svoje političke agende. Dok, sa jedne strane, Srpski narodni pokret 1389 svoj stav prema ženskom pitanju/ženskim ljudskim reproduktivnim pravima više nego jasno ističe organizacijom šetnje protiv abortusa (2015), čijoj je litiji „delimičan blagoslov” dao i patrijarh Irinej, neke druge, parlamentarne desničarske stranke, poput Srpskog pokreta Dveri, u svoje izborne agende, pored „Porodičnih šetnji”, uključuju i program pod nazivom „Žena će spasiti Srbiju”.²⁴

*

Da bismo razumeli kako će to žena spasiti Srbiju neophodno je detaljnije i šire promatranje programske agende ove stranke. U okviru programskog dela „brige o porodici”, koja predstavlja „suštinu politike” ove stranke, Dveri postižu specifičan eklektičan spoj levog i desnog, mizoginog i feminističkog, koji se nastavlja i u programu „žene će spasiti Srbiju”.

U programu „brige o porodici” oni navode: „Položaj porodice u Srbiji je danas lošiji nego ikada. Kao posledica nedovoljne brige države i društva, porodice u Srbiji su u velikoj duhovnoj, ekonomskoj, zdravstvenoj, moralnoj, kulturnoj i obrazovnoj krizi i na udaru novih antiporodičnih ideologija, što za posledicu ima krizu društva u celini. Preživljavamo demografsku katastrofu: broj građana Srbije svake godine je manji za 35.000 stanovnika. Nedostaje politička volja da se porodica vrati gde joj je i mesto – na prvo mesto, u centar društvene i političke odgovornosti”.²⁵

Kao rešenje za ovaj mračni pesimistični desničarski narativ propasti porodice, a samim tim i nacije, Dveri imaju rešenje u 13 tačaka. Na prvom mestu, tu je osnivanje Ministarstva za brigu o porodici, nešto što bi, izgleda, bilo sasvim slično Ministarstvu „za dozvolu abortusa”, ako imamo u vidu da je jedna od tačaka i „upoznavanje sa posledicama abortusa”. Pored uobičajenih desničarskih motiva, poput „strategija borbe protiv bele kuge” ili „podizanja svesti o značaju porodice”, gorespomenuta eklektika se oslikava u uplivu nekih, naoko levičarskih, feminističkih i pro-ženskih ideja, u ovih trinaest tačaka za „vraćanje porodice na prvo mesto – u centar društvene i političke odgo-

²³ „U Beogradu održana šetnja protiv abortusa”, *Blic*, 7. april 2015; Dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/u-beogradu-odrzana-setnja-protiv-abortusa/7j78ks3>

²⁴ „Briga o porodici”, *Dveri*; Dostupno na: <https://dveri.rs/briga-o-porodici> (Pristupljeno 3. februara 2018).

²⁵ *Zakon o zabrani diskriminacije*. („Službeni glasnik RS”, br. 22/2009), Čl. 16 i 20; *Zakon o radu* („Službeni glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US i 113/2017), Čl. 18, 19 i 20.

vornosti". Pored „sprečavanja diskriminacije žena", tu je i tačka „majčinskog kapitala", kao i „materinstva kao zanimanja", ali i tačke „konkretni pomoći samohranim porodicama" i „zabrane promocije homoseksualizma".

„Sprečavanje diskriminacije žena" podrazumeva krivično gonjenje svih poslodavaca koji vrše diskriminaciju žena pri zapošljavanju na osnovu bračnog statusa i u zavisnosti od broja postojeće ili planirane dece (iako je ovo već područje jasno označeno zakonskim aktima).²⁶ Imajući u vidu da živimo u zemlji u kojoj „poštovanje" ovih zakona „rezultira" otpuštanjem trudnica, „sprečavanje diskriminacije žena" doista predstavlja jednu pro-žensku borbu. Međutim, ovaj zahtev se može čitati kao feministički samo na prvi pogled – kategorija žena se ograničava samo na one žene koje su majke ili planiraju da to uskoro postanu. Sa druge strane, Zakon o radu i Zakon o zabrani diskriminacije kategoriju žene posmatraju mnogo širom od kategorije majke, a i samu diskriminaciju mnogo složenijim fenomenom od otpuštanja (potencijalnih) majki.²⁷ Svođenje žene na majku, odnosno celokupne složene ženine ličnosti, preferencija, želja, izbora, kompetencija na materinstvo, predstavlja gorespomenut desničarski narativ žene kao inkubatora sa dvostrukom funkcijom obnove i odbrane nacije. Sa druge strane, svođenje žene na majku, i korišćenje majčinstva kao determinante ženskosti, između ostalog, predstavlja i kršenje gorenavedenog Zakona o diskriminaciji.

²⁶ Zakon o zabrani diskriminacije diskriminaciju na osnovu pola definiše na sledeći način: *Diskriminacija postoji ako se postupa protivno načelu ravnopravnosti polova, odnosno načelu poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, kulturnom i drugom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. Zabranjeno je uskraćivanje prava ili javno ili prikriveno priznavanje pogodnosti u odnosu na pol ili zbog promene pola. Zabranjeno je i fizičko i drugo nasilje, eksploatacija, izražavanje mržnje, omalovažavanje, ucenjivanje i uznemiravanje s obzirom na pol, kao i javno zagovaranje, podržavanje i postupanje u skladu sa predrasudama, običajima i drugim društvenim obrascima ponašanja koji su zasnovani na ideji podređenosti ili nadređenosti polova, odnosno stereotipnih uloga polova. Zakon o radu u Članu 18. kaže: Zabranjena je neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom na pol, rođenje, jezik, rasu, boju kože, starost, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, nacionalnu pripadnost, veroispovest, bračni status, porodične obaveze, seksualno opredeljenje, političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, imovinsko stanje, članstvo u političkim organizacijama, sindikatima ili neko drugo lično svojstvo. Zakon o zabrani diskriminacije („Službeni glasnik RS", br. 22/2009), Čl. 20; Zakon o radu („Službeni glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US i 113/2017), Čl. 18.*

²⁷ Marjana Stevanović, „Uplašeni Romi", *Danas*, 13. januar 2014; Dostupno na: http://www.danas.rs/danasrs/kultura/uplaseni_romi.11.html?news_id=274361 „Dveri: Porodice u Srbiji nisu više bezbedne – migranti sve agresivniji", *Srbinfo*, 11. decembar 2017; Dostupno na: <http://srbinfo.info/2017/12/11/dveri-porodice-u-srbiji-nisu-vise-bezbedne-migranti-sve-agresivniji/?lang=lat>

I na ovo se nadovezuje sledeća tačka, koja vidi „materinstvo kao zanimanje” – „Za svaku nezaposlenu majku koja je rodila troje i više dece sleduje nacionalna penzija. Materinstvo će imati status zanimanja”. Sa jedne strane, ako materinstvo posmatramo kao izbor, dakle, ako se izolujemo od desničarskog konteksta koji vidi majčinstvo kao jedini način legitimizacije žene, ideja nacionalne penzije za sve one žene koje su odlučile da život posvete materinstvu umesto plaćenom radu, odnosno profesionalnoj karijeri, može delovati progresivno i feministički. Ali sa strane koja u obzir uzima i kontekst, te ovu tačku posmatramo u celini i sa drugim tačkama (pogotovo onom o zabrani diskriminacije), ali i sa dominantnim desničarskim narativima o zatvaranju žena u privatnu sferu i svođenja ih na inkubatore, postavlja se pitanje da li izbor zaista i postoji ili Dveri vide materinstvo kao jedino moguće žensko „zanimanje”?

Sledeća navedena tačka za „spas porodice” izuzetno objektivizuje ženu, svoedeći je na funkciju inkubatora, ali odlazi i korak dalje, majčinstvo više nije slobodan izbor žene i njenog partnera, već postaje potencijalni kapital. „Majčinski kapital” i nema toliko veze sa samim majkama koliko sa porodicama sa više dece koje će „dobijati majčinski kapital: besplatnu zemlju i državnu pomoć za izgradnju kuće”. Ono što je važno ovde istaći je da nije svaka žena u Srbiji žena koja će spasiti Srbiju, čak iako je majka – imajući u vidu skorije Dverjanske ksenofobne ispade vezane za migrante koji su prolazili kroz Srbiju, ali i one jasno rasističke prema Romima od pre nekoliko godina, jasno se može zaključiti da sve one žene koje nisu „bele” ili su pripadnice neke nacionalne manjine neće moći da računaju na majčinski kapital, iako su, sasvim izvesno, romske porodice sa više dece i nerešenim stambenim pitanjem najbrojnije.²⁸

Slična linija eklektike spoja emancipacije i retradicionalizacije je vidljiva i u tački koja se tiče „konkretne pomoći samohranim porodicama” a koja navodi da će Dveri rešiti „egzistencijalne probleme sa kojima se suočavaju samohrane porodice – porodice u kojima nijedan član nije zaposlen”. Iako nije baš najjasnije šta termin „samohrana porodica” podrazumeva, jer je u literaturi poznat i priznat isključivo termin „samohrani roditelj”, statistički to je najčešće majka, trebamo se upitati da li bi se ova tačka primenjivala i na jednoroditeljske porodice, i ukoliko da, da li bi se primenjivala na sve „samohrane porodice” među kojima, opet, najveći procenat čine one romske? Sa druge strane, da li je politika zapošljavanja jedne zemlje uopšte uspešna ukoliko ona dozvoljava da postoje porodice u kojima nema zaposlenih? Ako se ova tačka

²⁸ Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, br. 98/2006), Čl. 21. „Dveri: Seksualno opredeljenje nije ljudsko pravo – institucije da prekinu sa LGBT afirmacijom”, *Dveri*, 9. septembar 2016; Dostupno na: <https://dveri.rs/dveri-seksualno-opredeljenje-nije-ljudsko-pravo#cyr>

zaista odnosi na samohrane roditelje, pre svega majke koje odaberu „materinstvo kao zanimanje“, zašto to u samom programu nije i naznačeno?

Dakle, žene koje nisu majke možda i nisu žene, kao ni žene koje nisu bele, već su pripadnice nacionalnih manjina, ali šta je sa svim onim ženama koje su seksualne orijentacije drugačije od heteroseksualne, a koje su do sada uvek bile na meti desničarskih pokreta kao „drvo koje ploda ne rađa, siječe se i u oganj baca“? Zar i te žene, s obzirom na reproduktivni potencijal koje imaju, ne mogu biti obnoviteljske nacije i boriti se protiv bele kuge? Dveri smatraju da ne mogu, te se u okviru „brige o porodici“ kao posebna tačka ističe i „zaštita promocije homoseksualizma“ kao „antiporodične ideologije“. Važno je naglasiti da je ova tačka protivustavna, jer podstiče diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, pogotovo ako imamo u vidu da Dveri smatraju da seksualno opredeljenje nije ljudsko pravo.²⁹

*

U programu naziva „Žena će spasiti porodicu“ Dveri navode sledeće – „Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, stopa nezaposlenosti majki koje imaju decu mlađu od 15 godina starosti iznosi 42,1 odsto. Zaposlene žene za svoj rad primaju i za trećinu manje novca nego što bi za isti rad bili plaćeni muškarci. Prava trudnica, porodilja, majki više dece i samohranih majki veoma su mala. Žena koja ne može da nađe posao ili odluči da se posveti svojoj porodici obavlja celodnevni posao koji nije vrednovan i nije cenjen; te žene su ostavljene bez adekvatne socijalne zaštite i bez sopstvenih prihoda. Po broju žena obolelih od raka dojke Srbija zauzima drugo mesto u Evropi. U Srbiji svakoga dana umre po jedna žena, a četiri ih se razboli od raka grlića materice. Lažni feminizam je doveo ženu u neprirodno tešku situaciju da usled nepotrebnog poistovećivanja sa muškarcima ona radi teške poslove uz sve majčinske i porodične potrebe i obaveze koje je čekaju kod kuće“.

Eklektika levog i desnog je u ovom programu možda i najvidljivija – sa jedne strane, otvaraju se ozbiljna pitanja koja feministkinje već godinama postavljaju a koja i dalje ostaju bez jasnih institucionalnih odgovora. To su pitanja neplaćenog kućnog rada, diskriminacije prilikom zapošljavanja, razlike u platama, prava na zdravstvenu zaštitu žena. Ali, sa druge strane, upravo se iz ovih osnovnih feminističkih zahteva izbacuje „lažni feminizam“ koji se osuđuje za loš položaj žena a (borba za) ravnopravnost polova se predstavlja kao „poistovećivanje sa muškarcima“. Kooptiranje ženskog pitanja podrazumeva i kooptiranje feminizma, sa obaveznim označavanjem izvornog feminizma kao „lažnog“ a legitimisanja sopstvenog, desnog, kao „pravog“.

²⁹ Engl. *glass ceiling* – postojanje prepreka napredovanja u karijeri na osnovu (žen-skog) pola ili pripadnosti manjinskoj grupi.

Program „Žena će spasiti Srbiju” nudi rešenje u šest tačaka. Na prvom mestu se, očekivano, kotira majčinstvo, te prva tačka obuhvata „pravo na izbor majki sa više dece” i glasi: „Omogućićemo ženama pravo na izbor između karijere i odluke da budu majke većeg broja dece i da za ovu odluku dobiju zasluženno društveno priznanje, materijalni status i puno pravo na odgovarajuću socijalnu zaštitu”. Svakako da materinstvo u zemlji u kojoj trudnice dobijaju otkaz jer su trudne čini žene koje se odluče za materinstvo izuzetno ranjivom kategorijom, ali, da li „odgovarajuća socijalna zaštita” treba da postoji samo za one žene sa većim brojem dece? Da li to znači da je rađanje dece nešto poput građenja karijere, imajući u vidu da Dveri ne nude opciju „i karijera i deca” već samo izbor između ta dva? Da li ovo predstavlja ponovno zatvaranje žena u privatnu sferu, decenijama nakon što su se izborile za pravo na rad a u trenutku u kome su fenomeni poput staklenog plafona³⁰, manje zaposlenosti i razlike u platama žena i muškaraca vrlo aktuelni?³¹

Sledeća tačka koja se tiče „jednakih uslova za rad” trebalo bi da nam reši ovu dilemu, ali, nažalost, u tome ne uspeva. Ona glasi – „Zaposlene žene imajuće apsolutnu zaštitu od gubitka posla zbog odluke da rađaju. Žene koje se posvete karijeri u privredi, umetnosti ili sportu imajuće jednake uslove za rad i jednaka priznanja kao i muškarci”. Opet, rađanje se i ovde ponavlja kao determinanta ženskosti, ali se takođe i spominju jednaki uslovi za rad i jednaka priznanja za žene kao i za muškarce. Međutim, neka nas ovo ne navede na krivi put – oblasti rezervisane za jednakost su privreda, umetnost i sport. Druge oblasti, poput npr. obrazovanja ili politike, oblasti u kojima je koncentrisana moć, se ne spominju. Možda će teniserke imati iste uslove za rad kao i teniseri, ali da li to važi i za žene u politici ili na Univerzitetu?

Sledeće dve tačke se tiču bezbednosti žena – „puna zaštita od nasilja” podrazumeva zalaganje za „donošenje zakona koji će ženama obezbediti punu zaštitu od fizičkog i svakog drugog oblika nasilja”, dok sledeća tačka, simbolično nazvana „porodica na prvom mestu”, kazuje – „Protiv smo svakog oblika urušavanja porodičnih vrednosti. Sigurna kuća za ženu mora biti njena poro-

³⁰ Lj. Bukvić, „Žene rade više, ali manje zarađuju”, *Danas*, 20. jun 2017; Dostupno na: http://www.danas.rs/drustvo.55.html?news_id=348944&title=%C5%B Dene+rade+vi%C5%A1e%2C+ali+manje+zara%C4%91uju.

³¹ „Femicid u Srbiji”, *Mreža žena protiv nasilja*; Dostupno na: <http://www.zeneprotiv-nasilja.net/femicid-u-srbiji>; „Nova tragedija u Centru za socijalni rad: Muškarac ubio ženu i dete, ranjene tri osobe”, *Blic*, 12. jul 2017; Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/nova-tragedija-u-centru-za-socijalni-rad-muskarac-ubio-zenu-i-dete-ranjene-tri-osobe/r2yr2em> „Užas na Novom Beogradu: Muž naočigled dece ženu ubio kamenom, pa odšetao”, *Blic*, 5. jul 2017; Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/uzas-na-novom-beogradu-muz-naocigled-dece-zenu-ubio-kamenom-pa-odsetao-video/r8wmzp0>

dica". Dakle, sa jedne strane, imamo dosta jasan i glasan otpor nasilju, ali, sa druge, nas dočekuje ideja da je porodica za ženu sigurno mesto, njena sigurna kuća. Imajući u vidu da je porodica za ženu sve samo ne sigurno mesto, jer je za prva tri meseca 2018. godine čak 10 žena ubijeno od strane partnera, a 2017. su obeležila dva slučaja femicida u centrima za socijalni rad koja su se desila u roku od nedelju dana, postavlja se pitanje da li porodica baš uvek treba da bude „na prvom mestu”?³² Ako je porodica „sigurna kuća”, a očito to nije, da li to znači da Dveri predviđaju, u slučaju da dođu na vlast, prestanak podrške sigurnim kućama i ostalim institucijama koje pomažu ženama da izađu iz nasilja?

Tačka koja obuhvata „posebne programe za obrazovanje žena” takođe zahteva kompleksnije čitanje. Ona podrazumeva „razvijanje posebnih programa za obrazovanje žena iz oblasti reproduktivnog zdravlja, za njihove rekreativne i kulturne aktivnosti, kao i pokretanje sopstvenog posla, zanatskih i drugih porodičnih radnji”. Pre svega, da li nam zaista trebaju posebni programi za obrazovanje žena iz oblasti reproduktivnog zdravlja ili nam je potrebno javno obrazovanje iz ove oblasti? I da li obrazovanje zaista menja činjenice da u Srbiji svakog dana jedna žena umre a četiri obole od raka grlića materice, te da je Srbija treća u Evropi po smrtnosti od ovog raka, ili promene možemo očekivati samo ako redovni ginekološki pregledi budu dostupni svim ženama, kao i imunizacija i adekvatna zaštita tokom seksualnih odnosa?³³ Dalje, da li su rekreativne i kulturne aktivnosti zaista prioritet žena u Srbiji, ako imamo u vidu već pomenut femicid ili feminizaciju siromaštva?³⁴ I na kraju, da li pokretanje sopstvenog posla i zanatskih radnji spada u oblast „porodičnog” ili će žene biti ohrabrivane u ovom smeru čak i ukoliko nisu deo porodice kao supruge i majke?

Poslednja tačka programa „Žena će spasti porodicu” možda najbolje i sumira šta žena za Dveri podrazumeva i predstavlja – Dveri kažu da su uvereni da će „žena i majka spasiti Srbiju” te da „zato žena mora da ima poštovanje i podršku države i društva”. Da li je žena koja spašava Srbiju žena ako nije majka, i da li je upravo spašavanje Srbije kroz majčinstvo, jer se taj aspekt

³² „Srbija treća u Evropi po smrtnosti od raka grlića materice”, *Danas*, 26. januar 2018; Dostupno na: http://www.danas.rs/drustvo.55.html?news_id=368977&title=Srbija+tre%C4%87a+u+Evropi+po+smrtnosti+od+raka+grli%C4%87a+materice; „Prevenција od velike važnosti za borbu protiv raka grlića materice”, *Blic*, 28. januar 2018; Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/prevenција-od-velike-važnosti-za-borbu-protiv-raka-grlica-materice/hg2gqyx>

³³ Dragica Vujadinović, Vojislav Stanimirović, „Rodni odnosi u Srbiji u doba tranzicije – između emancipacije i retradicionalizacije”, *Studije roda*, Pravni fakultet, Beograd, str. 203.

³⁴ *Ustav Republike Srbije* („Službeni glasnik RS”, br. 98/2006), Čl. 1.

ženskosti u programima ove stranke toliko potencira da je „biti žena” izgleda nemoguće bez „biti majka”, ono najviše što žena može da pruži, pa samim tim i njena dužnost koja joj jedina može obezbediti poštovanje i podršku, i države i društva?

Esencijalističko shvatanje žene kao materice, kao inkubatora, kao isključivo majke, dominantan je narativ žene u programima Dveri. Iako je naoko ovaj narativ maskiran pro-levim i pro-feminističkim idejama, poput plaćenog kućnog rada, zaštite od diskriminacije ili nasilja, ili važnosti reproduktivne zaštite žena, on je i dalje u svojoj srži desničarski, fašistički i mizogin. Žena je žena isključivo ako je majka, u suprotnom, ona nije ništa. I to ne bilo koja majka, već bela majka, srpske nacionalnosti, obavezno udata, ona koja će da rađa one koji će potom braniti i na taj način biti i stub porodice ali i nacije. Svako drugo shvatanje žene, a pogotovo žene koja poriče majčinstvo ili samostalno odlučuje o rađanju, što joj zakonski akti i garantuju, ne dolazi u obzir, takva ne-žena može biti samo izdajica nacije.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Desničarski pokreti koriste žene na jedan izuzetno instrumentalizovan način na koji žensko lice desnice postaje ljudsko lice samog pokreta. Oni koriste žene kao dokaz progresivnosti, kao težnju civilizacijskim pomacima ili evropskim vrednostima, ali i kako bi se ogradili od potencijalnih feminističkih kritika. Sa jedne strane, žena je jednaka, vredna poštovanja, ali samo ako sama zna koje joj je mesto, gde i šta treba da radi – žena je ljudsko biće samo ako ispunjava svoju ulogu žene, a kao što smo imali prilike da vidimo, za desnicu je ta uloga isključivo majčinstvo. Sa druge strane, pripadnost određenoj etničkoj grupi, religiji, pa čak i seksualna orijentacija, postaju važne tačke razdvajanja žena od „žena”. Ipak, žene su desnici potrebne, i u svojim redovima, kao „živi dokazi” ispravnosti njihovih politika, ali pre svega unutar glasačke mase koje će ovim partijama obezbediti učešće na vlasti. Kooptiranje ženskog pitanja i feminističkih politika postaje način da se prelazak cenzusa obezbedi, iako se ovaj „desni feminizam” jasno ograđuje od izvornog feminizma na čijim tekovinama i nastaje nazivajući ga „lažnim feminizmom”, kao što smo imali prilike da vidimo u programu Srpskog pokreta Dveri.

Događanja iz februara i marta 2018. godine, na prvom mestu objavljivanje rezultata konkursa za izradu slogana koji će biti korišćeni u kampanji za promociju mera populacione politike sa ciljem podsticanja rađanja u Republici Srbiji Ministarstva kulture i informisanja, a zatim i najavljivanje mera koje će sprovesti Vlada Srbije u cilju podsticanja nataliteta i ograničavanja abortusa, govore nam da su ove politike (re)definisanja žene postale vladajući državno-politički diskurs. Naša obaveza je, kao građana i građanki Republike Srbije, ali i članova akademske zajednice, da ukažemo na ovo kooptiranje (ženskih)

ljudskih prava u cilju njihovog ograničavanja – Ustav Republike Srbije, u svom prvom članu, jasno navodi da je „Republika Srbija država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima”.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Bakić Jovo, „Levica i desnica – pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije (1990–2014)”, *Sociologija*, Vol. 57, br. 1, str. 46–71.
- [2] Eko, Umberto, *Vječni fašizam*, 2016; Dostupno preko: <http://pescanik.net/vjecni-fasizam/> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [3] Goati, Vladimir, *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica, CEMI, 2007.
- [4] Kuljić, Todor, „O fašizmu, desnom ekstremizmu i teorija o fašizmu krajem 20. veka”, *Sociologija*, Vol. 41, br. 4, str. 415–448.
- [5] Kuljić, Todor, „Činioci izmene epohalne svesti krajem 20. veka”, *Sociologija*, Vol. 42, br. 3, str. 451–464.
- [6] Kuljić, Todor, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
- [7] Lazić, Mladen, „Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji”, *Politička misao*, Vol. 58, br. 3, str. 123–144.
- [8] Pavlović, Vukašin, „Programski identitet političkih partija”, u: *Partije i izbori u Srbiji: 20 godina*, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 137–151.
- [9] Samardžić, Nikola, *Drugi dvadeseti vek*, „Službeni glasnik”, Beograd, 2008.
- [10] Stakić, Isidora, *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama*; Dostupno preko: http://www.bezbednost.org/upload/document/odnos_srbije_prema_ekstremno_desniarskim_organizac.pdf (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [11] Stevanović, Jasmina, „Reproduktivna prava u Srbiji”, u: *Neko je rekao feminizam*, Heinrich Böll Stiftung, Beograd, 2008, str. 83–90.
- [12] Višnjić, Jelena, „Pogledaj me nevernice”: desnica o ženama, žene u desnici, slučaj Srbija”, u: *Ekstremizam. Kako prepoznati društveno zlo*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2014, str. 82–96.
- [13] Vujadinović, Dragica, Stanimirović Vojislav, „Rodni odnosi u Srbiji u doba tranzicije – između emancipacije i retradicionalizacije”, *Studije roda*, Pravni fakultet, Beograd, str. 189–215.
- [14] *Ustav Republike Srbije* („Službeni glasnik RS”, br. 98/2006).
- [15] *Zakon o radu* („Službeni glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US i 113/2017).
- [16] *Zakon o zabrani diskriminacije* („Službeni glasnik RS”, br. 22/2009).

Internet izvori

- [1] „U Beogradu održana šetnja protiv abortusa”, *Blic*, 7. april 2015; Dostupno preko: <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/u-beogradu-odrzana-setnja-protiv-abortusa/7j78ks3> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [2] „Nova tragedija u Centru za socijalni rad: Muškarac ubio ženu i dete, ranjene tri osobe”, *Blic*, 12. jul 2017; Dostupno preko: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/nova-tragedija-u-centru-za-socijalni-rad-muskarac-ubio-zenu-i-dete-ranjene-tri-osobe/r2yr2em> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [3] „Užas na Novom Beogradu: Muž naočigled dece ženu ubio kamenom, pa odšetao”, *Blic*, 5. jul 2017; Dostupno preko: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/uzas-na-novom-beogradu-muz-naocigled-dece-zenu-ubio-kamenom-pa-odsetao-video/r8wmzp0> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [4] „Prevenција od velike važnosti za borbu protiv raka grlića materice”, *Blic*, 28. januar 2018; Dostupno preko: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/prevencija-od-velike-vaznosti-za-borbu-protiv-raka-grlica-materice/hg2gqyx> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [5] „Ko je odgovoran za prebijanje učesnika”, *B92*, 30. jun 2001; Dostupno preko: http://www.b92.net/specijal/gay-parada/tema_dana.phtml (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [6] „Srbija treća u Evropi po smrtnosti od raka grlića materice”, *Danas*, 26. januar 2018; Dostupno preko: http://www.danas.rs/drustvo.55.html?news_id=368977&title=Srbija+tre%C4%87a+u+Evropi+po+smrtnosti+od+raka+grli%C4%87a+materice (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [7] „Briga o porodici”, *Dveri*; Dostupno preko: <https://dveri.rs/briga-o-porodici> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [8] „Dveri: Seksualno opredeljenje nije ljudsko pravo – institucije da prekinu sa LGBT afirmacijom”, *Dveri*, 9. septembar 2016; Dostupno preko: <https://dveri.rs/dveri-seksualno-opredeljenje-nije-ljudsko-pravo#cyr> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [9] „Gej parada – press clipping i saopštenja”, *Gayecho*, 9. februar 2006; Dostupno preko: <http://www.gayecho.com/aktivizam.aspx?id=3215> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [10] „Femicid u Srbiji”, *Mreža žena protiv nasilja*; Dostupno preko: <http://www.zene-protivnasilja.net/femicid-u-srbiji> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [11] „Povorka srama”, *SPC*, 16. septembar 2009; Dostupno preko: http://www.spc.rs/sr/povorka_srama (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [12] „Dveri: Porodice u Srbiji nisu više bezbedne – migranti sve agresivniji”, *Srbinfo*, 11. decembar 2017; Dostupno preko: <http://srbinfo.info/2017/12/11/dveri-porodice-u-srbiji-nisu-vise-bezbedne-migranti-sve-agresivniji/?lang=lat> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [13] Bukvić, Lj., „Žene rade više, ali manje zarađuju”, *Danas*, 20. jun 2017; Dostupno preko: http://www.danas.rs/drustvo.55.html?news_id=348944&title=%C5

- %BDene+rade+vi%C5%A1e%2C+ali+manje+zara%C4%91uju (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [14] Đorđević, Katarina, „U Beogradu skoro polovina tridesetogodišnjakinja nema dete“, *Politika*, 6. decembar 2014; Dostupno preko: <http://www.politika.rs/sr/clanak/312709/U-Beogradu-skoro-polovina-tridesetogodisnjakinja-nema-dete> (Pristupljeno 13. marta 2018).
- [15] Stevanović, Marjana, „Uplašeni Romi“, *Danas*, 13. januar 2014; Dostupno preko: http://www.danas.rs/danasrs/kultura/uplaseni_romi.11.html?news_id=274361 (Pristupljeno 13. marta 2018).

Hristina Cvetinčanin Knežević

THE FEMALE FACE OF THE RIGHT: CASE STUDY OF THE SERBIAN MOVEMENT DVERI

Abstract

The end of the 20th century was marked by the change in epochal consciousness which also implied the change in understanding of political options of the left and right spectrum. In the context of modern Serbian society, which was built on the heritage of civil wars as well as capitalist transformation, right-wing extremism became a legitimate political option. The aim of this paper is to analyze the woman's place narrative from the perspective of the Serbian movement Dveri, the only parliamentary right-wing political party which dedicated a significant part of its political agenda to the woman question. With the analysis of a woman's place narrative, I will try to point out how the rhetoric of right-wing political parties co-opts feminist politics with a goal to attract as many potential voters as possible, while transforming the traditional Right into Right with female face.

Key words:

right, left, right-wing extremism, ideology, motherhood, Serbian movement Dveri, feminist politics, woman's place, gender studies.